

ՊԱՏԿԵՐ

ՀԱՆԴԵՍ ԿԻՍԱՄՍԵԱՅ

ԵՐՐՈՐԴ ՏԱՐԻ, ԹԻԻ 6

1 Յուլիս 1892

ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒՊՈԼԻՍ

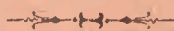
ՏՊԱՐԱՆ

ՃԻՎԷԼԷԿԵԱՆ

Պատր. Ար. Ճաւաւէտի Թիւ. 20

1892

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

1. ՅԱՐԱՐԵՐՈՒԹԻՒՆ ՄԱՐԴԿԱՅԻՆ ԲԱՆԻՆ (Շաբ). —
Պ. Վ. Գոյաշև:
2. ԳԱՒԱԹԱԿԱՆ ԲԱՐԲԱԹՈՅ ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒ-
ԹԻՒՆԸ. — (Շաբ). — Ս. Ա. Հ.
3. ԵՐԿՆԻՑ ԼՈՒՍԱՆԿԱՐ ՊԱՏԿԵՐԸ. — Յ. Ա. Ն.
4. ԴԱՂՏՆԻՔ ՄԸ. — Յ. Վ. Ա.

Պ Ա Տ Կ Ե Ր

Հ Ա Ն Դ Է Ս Կ Ի Ս Ա Մ Ս Ե Ա Յ

Երրորդ Տարի

թիւ 6

1 Յուլիս 1892

ՅԱՐԱՐԵՐՈՒԹԻՒՆ

ՄԱՐԴԿԱՅԻՆ ԲԱՆԻՆ

ԸՆԴ ԳԵՐԲՆԱԿԱՆ ԿԱՐԳԻ

Շարայարութիւն (*)

Բ. Բնական կրօնքը ըստ իւր ճշմարիտ սահմանին եւս նկատելու ըլլանք, անբաւական է ընդհանուր մարդկութեան համար. անբաւական է մարդկային բանն առ այս. ո՛ւսկից առաջ կու գայ այս անբաւականութիւնն. Բնչ է ասոր պատճառը Այս անբաւականութեան սկզբան եւ պատճառին խելամուտ ըլլալու համար պէտք է լաւ զանազանել զոր ինչ մարդկային բանականութիւնն կարող է ընել Բացարձակապէս՝ ըստ որում ծագումն ունի Աստուածային զիտութենէ, և աբդի վեճակը, յորում ենթակայ է այն ամեն պարագայից որոնք կը հանդիպին մարդուն բանականութեան ուղիղ գործադրութեան մէջ: Այս զանազանութիւնը խիստ կարեւոր է. անոր զանցառութեամբն է որ լնասպաշտք կը խաբուին եւ կը խաբեն սաէպ իրենց հետեւողները. վասն զի ո՛վ

(*) Տե՛ս Պատկեր Գ. Տարէ Ընդ 1:

կրնայ մերժել թէ բանն, ըստ որում մասնակից Աստուածային յաւիտենական եւ անփոփոխ օրինաց, ինքն իսկ անփոփոխ եւ անապական է, եւ կարող ուղղելու զմարդ, միշտ 'ի սահմանի իւր բնութեան, ճանաչողութեան ճշմարտին, եւ զործադրութեան բարեոյն:

Բայց բանականութիւնն արդի վիճակին մէջ կը գտնուի երբեք միայնացեալ իբր ատող՝ զուտ եւ պարզ օղի մէջ, որով կարենայ ազատ եւ անարդել ուղղել իւր ճառագայթները, միթէ ընդհակառակն ենթակայ չէ՞ այլ եւ այլ արգելքներու, որով չկրնար իր լոյսը ազատաբար առ մեզ հասցնել: Դժբախտաբար այս երկրորդ եղանակաւ է որ բանականութիւնն է 'ի մեզ: Լոյս է, աստղ է, բայց կիրք մարդոյ կ'ընդգիմանան անոր. կիրք որոնք կը յարուցանեն մեր հոգւոյն մէջ խիստ մռւս մը որ կը նսեմացնէ բանին լոյսը. կիրք՝ որոնք կ'աճեցնեն չար հակում մը որ բանին պատգամները կը տկարացնէ եւ ապարդիւն կ'ընէ:

Այս կարեւոր զանազանութիւնէ վերջը խուզարկինք բնական կրօնից եւ մարդկային բանին մարդկութեան արդի վիճակին մէջ անբաւականութեան պատճառը:

Ներկայ խնդրոյս մեծ լոյս կու տայ՝ նա մանաւանդ զայն կը լուծէ ենթադրութիւնն նախնական անկման մարդկային սեռին յերջանկագոյն վիճակէ մը: Ենթադրութիւն՝ որ ստոյգ իրականութիւն կը ստանայ նախ մեր անձին ընտելեամբ, երկրորդ՝ իմաստնոց վկայութեամբ, երրորդ՝ ազգաց աւանդութեամբ, չորրորդ՝ ամեն ժամանակաց պատմութեամբ:

ա. Քննէ՛ք Բեր աշք. Որովհետեւ մարդ՝ ամենախիմաստուն եւ ամենաբարի Աստուծոյն արարածն է, չէր կրնար անոր ձեռքերէն ելլել ինչպէս է արդի վիճակին մէջ. վասն զի մարդուն բարձրագոյն վախճանը ճշմարտութիւն եւ առաքինութիւն ըլլալով, 'ի նմա կարողութիւնք պէտք էին հպատակել բարձրագունից. ասոնց առաւելումը ընտուել եւ երբեք արգելք չըլլալ ի մասին զործադրութեան: Մարդուս զգայարանքները իւր բարոյական վիճակին կատարելութեան ծառայելու էին, եւ երբեք չապստամբիլ բանականութեան դէմ, որ իւր բնութեան ամենաբարձր կարողութիւնն է: Արդ ա՛յս է արդեօք մարդոյ վիճակը: Ընդհակառակն չենք տեսներ որ ճանաչողութեան, զգացման եւ կամաց խոնարհագոյն կարողութիւնք կը նսեմացնեն, կ'արգելուն եւ կը բռնաբարին բարձրագոյնները: Չենք տեսներ որ զգացմունք կը խաբեն եւ կը չեղեն սիրտը—Ո՛չ, մեր մտաց անհաստատու-

թիւնը եւ տղիտութիւնը, ցանկութեանց չափազանց զօրութիւնը, մահաբեր հակումն 'ի չարն որ այսքան ընդհանուր է եւ այնքան հիմնեալ եւ հաստատուն, այս ամենը, կը կրկնենք, չէր կրնար դանուիլ 'ի մարդն երբ ամենաբարի եւ ամենախմաստուն Արարչին ձեռքէն ելաւ:

բ. Քննէ՛ք խառնուիչ վայրէշները. Այն իմաստունք որ մարդկային բնութիւնը քննեցին, անոր անկումն ալ զգացին: Պղատն հաստատեց թէ «մարդիկ կարօտ են բարեգիտման, վասն զի մինչ 'ի մանկութենէ չարը կը գործեն առաւել քան զբարին» (Փեդոն):

Կիկերոն (յաղպս հատարակապետ. գիրք դ.) «Բնութիւնը, «կ'ըսէ, կեանք կու տայ մարդուն ոչ իբր հարազատ այլ իբր վտրթ մայր, այնպէս որ մարդ կը ծնանի մերկ, տկար եւ ցաւազար մարմնով. իսկ հոգւով նեղութեանց հոգածութեամբ կը «տանջուի. հակեալ է անարդ ցանկութեանց, վախի ենթակայ, «աշխատանաց մէջ անզօր. 'ի վերայ այսր ամենայնի հոգի մի է նա յորում ծածկուած կայ իմացողութեան եւ մտաց Աստուածածային հուր մը» եւ կը պատմէ նոյն ինքն Կիկերոն հին փիլիսոփայից կարծիքը թէ, մարդն այս կեանքը ստացած ըլլայ անցած մի կենաց յանցանքները քաւելու համար:

Հանրածանօթ են Օվիդիոսի խօսքերը.

... . Video meliora proboque
Deteriora sequor

Metamorph. lib. VII

Լաւագունից քեպէտ ըգփորճ առեալ իմ,

Յորեգունից ըգնետ կրքեալ նքկըրտիմ:

Եւ արդի գիտնականաց մէջ բաւական ըլլայ յառաջ բերել Բանթի վկայութիւնը որ կը զրէր «ստուգիւ հիմնական է 'ի մարդն ընդհանուր հակում մը 'ի չարն, եւ չարագործութեան այնքան օրինակներէ վերջը, զորս կ'ընծայէ մեզի փորձառութիւնը, կրնանք այս ճշմարտութեան ապացոյցները յառաջ բերելը զանց առնել» (Յաղպս հիմնական չարէն):

գ. Քննէ՛ք ազգաց խառնուիչ վայրէշները. Ամէն հին ազգաց աւանդութեանց մէջ կը գտնենք մարդկային սեռին նախնական երջանիկ վիճակէ մը անկումը: Նոյն իսկ Վօլթէր կը խոստովանի թէ այս ճշմարտութիւնը հիմն է գրեթէ բոլոր հին ազգաց կրօնից (Փիլիսոփայութեան պատմութեան): Նախնական երջանիկ վիճակէ անկումը կ'ընդունէին Հնդկեր, Եգիպտացիք, Փիւնիկեցիք, Յոյնք եւ Հռովմայեցիք:

Դ. ՔՆՆԷՆՆԻ ԿԱՐՏՈՒՆԵՐ. Ամեն ազգաց ժամանակա-
դրութեանց մէջ կը գտնենք մարդկային ապականութեան բա-
ցարձակ ցոյցերն: Ամենածանր ոճիրք կը զործուին ստէպ անգամ
ոչ թէ միայն անհատներէ այլ նաեւ ժողովուրդներէ: Շատերը կը
կը գովին առաքինութիւնը, բայց քիչերը կը հետեւին: Ստէպ
անգամ չի ճանչցուիր առաքինութիւնը, եւ ստէպ կը բռնա-
դատուի: Մարդկանց մեծագոյն մասին գործող շարժառիթն՝ ա-
նարդ կրից յաղեցումն, շահախնդրութիւնն եւ հպարտութիւնն է.
նոյն իսկ քաղաքականութիւնը չվերցնէր կիրքերը, այլ փայլուն
ծածկոցով մը կը գոյէ, եւ ստէպ անգամ մեծագոյն ոճիրք քա-
ղաքականացեալ ժողովրդոց մէջ կը գործուին: Բայց եւ ոչ ալ
բարբարոս ժողովուրդք լաւագոյն են այս մասին: Ի դուր է որ
Բուսոս եւ այլք կը ջանան հռչակել անտառներու մէջ բնակող
վայրենիներուն առաքինութիւնը եւ անմեղութիւնը. մինչդեռ
հմուտ եւ անկողմնակալ ճանապարհորդք կը ցուցնեն մեզ զա-
նոնք զազանաբարոյ, անբարոյական, վրէժխնդիր եւ աւելորդա-
պաշտ: Մարդկանց այն ունեցած ընդհանուր հակումը բացատ-
րելու համար, թէ՛ կրթութիւնն եւ թէ՛ օրինակն անբաւական
պատճառներ են: Առանց նախնական անկման ինչպէս պիտի
կարենանք բացատրել այն բարւոյ եւ չարի խառնուրդը որ կը
նկատուի: Ի մարդն:

Մովսէս կը պատմէ նախահարց անկումը. ամենահին պատ-
մութիւն է այս, նկատելով նաեւ զՄովսէս իբր պարզ պատմիչ:
Կը պատմէ ինքը Ծննդոց Դրքին մէջ թէ Աստուած ստեղծեց մեր
նախահարքը լի ամենայն բարեօք եւ երջանկութեան վիճակի
մէջ. պատուէր մը միայն ունէին, որպէս զի զխնային եւ յիշե-
լին իրենց հպատակութիւնը. զիւրին էր պատուիրանը, եւ յար-
մար իրենց վիճակին, բայց փորձութենէ մը խաբուելով պատ-
ուիրանազանց գտնուեցան, որով թէ՛ զիրենք եւ թէ՛ իրենց սե-
րունդը չարեաց եւ դժբաղդութեան դատապարտեցին. ասկէց
առաջ եկաւ հակումն ի չարն, նեղութիւններն, հիւանդութիւնք
եւ մահ: Դադանիք մի է այս եւ խորհրդաւոր եղելութիւն. բայց
որովհետեւ զայն կը հաստատէ այսպիսի հին եւ հաւատոց ար-
ժանի վկայութիւն մը, որուն արձագանք կու տայ դժբաղդ մարդ-
կութեան ձայնը, եւ որովհետեւ կը բացատրէ եղելութիւն մը որ
ուրիշ կերպով անիմանալի կը մնար, պէտք է որ ամեն անկող-
մնակալ հոգի եւ ճշմարտասէր անձ անոր հաւատք ընծայէ:

Այս դարու երեւելի իմաստասէրներէն մին, Սպանիացի

վարդապետն Պալմէս, առ սկեպտական մի ուղղեալ նախանշու-
րուն միոյն մէջ, աշխարհիս վրայ կրօնից բազմութեան պատճառը
խուզարկելով, թէ այս եղելութեան եւ թէ ընդհանրապէս մարդ-
կութեան արդի վիճակին աղետից պատճառը կը ցուցնէ թէ
նախնական անկումն է, եւ մարդկութեան թշուառ վիճակին
ճիշդ նկարագիրը մը կ'ընծայէ: Պատշաճ կը դատեմ հոս 'ի մէջ
բերել իր զիտողութիւնները, որոնք մեր ինչորոյն վրայ մեծ լոյս
կրնան սփռել:

«Տեսնենք հիւսմ թէ կարելի՞ է արդեօք պատճառը գտնել
«թէ ինչո՞ւ համար Աստուած թոյլ կու տայ կրօնից բազմութիւնը.
«այնչափ բազմութիւն մոլորութեանց այնպիսի նիւթի մը մէջ
«որ ամէն բանէ աւելի կարեւոր է մարդկային սեռին համար:
«Խորհուրդ մի է այս, որոյ բացատրութիւնն ոչ այլ ուրեք կըր-
«նանք գտնել եթէ ոչ ուրիշ խորհրդոյ մը մէջ. այս ինքն է
«Քրիստոնէական կրօնից այն վարդապետութեան մէջ որ կը
«յայտնէ նախահարց պատուիրանազանցութիւնը, որոյ հետեւեալ-
«թիւնն եղաւ Ագամայ սերնդոց յոռութիւնը:

«Մեզ (եւ սնոր հետեւութիւնը՝ պաշտօն) որ է Խաւարած
«'ի մօր եւ ապաւանդիւն 'ի հօր: Այս է ասացուածն որ ինչոր
«կը լուծէ: Պատմութիւնը քննեցէք, փրիստօփայութեան դիմե-
«ցէք, չպիտի ըսնն բան մը որ կարենայ զձեզ լուսաւորել՝ եթէ
«այս պաշտնի եւ միջին խորհուրդը չընդունին: Խորհուրդ պաշտնի
«եւ միջին. բայց, ինչպէս կըսէ Բառքալ, մարդուն համար աւելի
«զիւրիմանալի է այն՝ քան թէ մարդն առանց անոր: Այս ինչի-
«րը լուծելու մէկ հատիկ միջոցը այս է, ասով կրնանք բացատ-
«րել մարդկանց մեծագոյն մասին ճշմարտութեան ճամբէն չե-
«ղիլը: Յիշաւի վարդապետութիւնն անխմանալի է, սակայն փորձ
«մը ըրէ զայն մերժելու, եւ աշխարհքը քաօս մը կը դառնայ, եւ
«մարդկութեան պատմութիւնը ոչ այլ ինչ կ'ըլլայ բայց եթէ
«աղետից փոփոխակի յաջորդութիւն մը առանց պատճառի եւ
«առանց առարկայի. եւ անհասին կեանքը զժրադրութեանց չըղ-
«կայ մը: Եւ ամեն ուրեք միայն չարիքը պիտի գտնուի, չարիք
«առանց հաւատարակչութեան եւ առանց փոխարինման: Արդա-
«րութեան եւ օրինաց զաղափարները կը չփոթին մտացո՞ մէջ,
«եւ արարչութիւնը մերժելով, կը մերժուի Աստուծոյ Էութիւնը:
«Ընդհակառակն՝ վերոյիշեալ վարդապետութիւնը հատապարտով
«երբ վէժ հիմնական, չէնքը՝ ինքն իրեն կը բարձրանայ, պայծառ
«լոյս մը կը շաղկի մարդկութեան պատմութեան վրայ. եւ ուր

«անիրաւութիւնէ կամ չփոթութիւնէ զատ բան չէիր կրնար տեսնել, անդ կը դիտես խորունկ պատճառներ եւ պաշտելի ճապատակներ: Եւ պատահարաց յաջորդութիւնը ստեղծմանէ մինչեւ մեր օրերը՝ կը բացուի աչացդ տռչեւ իւր փայլուն կերպաս մը, ուր անսահման իմաստութեան յատակագծին տակ միացած կը գտնես խիստ արդարութեան եւ անհուն ողորմութեան դորձքերը»:

«Եւ այն ատեն եթէ հարցնես թէ լինչու համար մարդկութեան մեծ մաս մը կը նստի 'ի խաւարի եւ ի ստուերս մահու, քեզի կը պատասխանեմ թէ նախահայրը ուղեց ըլլալ իբր Աստուած, զիտնալ ուղելով բարին եւ չարը, եւ թէ՛ իր ւնդքը բոլոր սերունդին անցաւ, եւ թէ՛ մարդկութեան կուրտութիւնը այդպիսի ամբարտաւանութեան արդար պատիժն է: Մեր վրայ տիրող չարեաց աղբիւրէն տարբեր աղբիւր մը բռնատու հարկ չէ, նաեւ այս մեծ դժբաղդութեան համար ալ (այսինքն բաղմութեան կրօնից): Այդքան տարիներէ վերջը զեռ յաւալի լեղանակաւ կը հնչին Աստուծոյ այն խօսքերը որոնք յաջորդեցին Ադամայ կոչման «Ադամ ո՛ւր ես»: Եւ պատմութեան ամեն պատահարաց մէջ, կենաց բոլոր ընթացից մէջ զրախտին մուտքը դրուած բոցեղէն օրոյն ահաբեր կայծակը կը չողայ. երբեք «Իրիւնք եւ Դահլ ամեն ուրեք քու առջեւդ պիտի ելլեն, պատուոյ եւ քաւութեան երկիւղալից նշանը միշտ պիտի զարնէ աչքերուդ: Որչափ աւելի մտածենք այս ճշմարտութեան վրայ, այնչափ աւելի խորունկ պիտի գտնանք զայն. «Քրտամբ երեւոյց քոյ կերիցես զհաց քո» ըսաւ Աստուած նախահօր, եւ բոլոր իր սերունդը քրտամբ կ'ուտէ իր հացը. յիշելով այս պատիժը՝ նկատէ որ եւ իցէ առարկայ, եւ ոչ մէկը պիտի կարեւորապէս գտնել որ զարտուղի: Ոչ միայն հացիւ կեայ մարդ, այլ «ամենայն բանիւ որ ելանէ 'ի բերանոյ Աստուծոյ»: Ապա ուրեմն «այս սարտափելի պատիժը մի միայն մեղ մուցանող հացի պատառին նկատմամբ չէ որ կը ստուգուի, այլ նաեւ որ եւ իցէ բանի մէջ որ մեր կատարելութեան կը պատկանի»:

«Առանց դժուարին աշխատանաց մարդ կարող է յառաջագիմութիւն ընել եւ ոչ յիմբ. չի հասնիր երբեք իր ուղած վախճանին առանց բազմաթիւ չեղմանց, որոնք զինքը յոգնեցնեն: Ամեն բանի մէջ կը ստուգուի թէ երկիրը փոխանակ պողոց փող եւ տառասով կ'ընծայէ. ճշմարտութիւն մը կ'ուզէ գտնել, «երկայն ժամանակ տարօրինակ մոլորութեան ետեւ չինկած չէ

«կարող զիւտը իրականացնել: Արհեստ մը կուզէ՞ կատարելա-
«գործել, անոր զբաղեցուցած անձանց անհամբերութիւնը կը հասնի
«հազար ու մէկ փորձերով. իսկ եթէ պապերուն սերմանած
«պտուղը քաղել կը յաջողին թոռունք, թող զիրենք բարեբաղդ
«համարին:»

«Ո՛չ հանճարեղ անձը պիտի տեսնես առանց մեծամեծ զբո-
«բաղդութեանց, ոչ փառքը առանց հեղեղի արեան եւ արցուն-
«քի, ո՛չ առաքինութեան գործադրութիւնը առանց ծանր տոգո-
«հութեանց, եւ ո՛չ զիւցաղնութիւնը առանց հալածանաց: Այն
«որ բարի, բարձր եւ մեծ է, անկարելի է որ ստացուի առանց
«ծանր եւ նեղացուցիչ աշխատանաց. պատժոյ եւ քաւութեան
«օրէնքը ամեն ուրեք կը տեսնուի ահռելի եղանակաւ: Այո՛, այս
«է մարդուն եւ մարդկութեան պատմութիւնը: Յիրաւի ցաւալի
«պատմութիւն. բայց անդիմադրելի, ճշմարիտ, եւ մահաբեր դրե-
«րով զրոշմեալ է ամեն տեղ ուր կը դանուին Ազամայ որդիք:»

«Ձեռ գիտեր թէ ի՞նչու առաւել եւս ուշադրութիւն դրաւ-
«ած չէ այս տեսակէտը, եւ թէ ի՞նչու փիլիսոփայից դայթակ-
«ղութիւն պատճառած են կրօնից վարդապետութիւնք, որոնք
«ըստ ամենայնի կը դաժնակին ամեն ժամանակի պատահարաց
«հետ, եւ ամենօրեայ փորձառութեանց հետ: Մարդկային սեռի
«պատուիրանազանցութիւնը եւ անկումը մարդուն կենաց եւ
«վիսնճանին վերաբերեալ առեղծուածը լուծելու գաղտնիքն է,
«իսկ եթէ ասոր աւելցնենք նաեւ հատուցման անճառելի խոր-
«հուրը, որ կատարուեցաւ դնով անդին արեան որդոյն Աստու-
«ծոյ, այն ատեն յառաջ կու գայ սքանչելիք մը, գերադոյն նա-
«խախնամութիւն մը, որ նոյն ընդ նոյն կը յայտնէ իւր Աստ-
«ուածային սկզբունքը: Ո՛չ, այսպիսի սքանչելի կազմուած մը
«չի կրնար մարդկային մտաց զիւտ ըլլալ. սահմանափակ հողի
«չէր կարող հնարել այսպիսի զարմանալի եւ ընդարձակ յատա-
«կադրի՞մը, որով գաղտնիք միանալով գաղտնեաց՝ իրենց խոր եւ
«ահաբեր մթութենէ ամենապայծառ լուսոյ ճառագայթներ
«արձակէին լուսաւորելու եւ լուծելու այն խնդիրները, զորոնք
«փիլիսոփայութիւնը կը դիզէ մարդուս սկզբան եւ վիսնճանին
«նկատմամբ:»

Մինչեւ յարզ ըստածներէն կրնանք ուրեմն հետեւեցնել թէ,
յիշա՛կրօնից ընդհանուր մարդկութեան համար անբաւական մի-
ջոյ մ'է մարդկային բանն, այնու պատճառաւ որ նկատելով
մարդկութեան արդի վիճակը, մտաց խաւարումն եւ կամաց չար

հակումն, բանն (ենթադրելով նաեւ որ այս կամ այն անհատը կարող ըլլայ ընական կարգի ճշմարտութեան համեմել, եւ բնական կան կարգի առաքինութիւններն ՚ի դործ դնել) լսանն կ'ըսեմ, ընդհանուր մարդկութեան համար չունի ազդու եւ բաւական միջոց ոչ ճշմարտան եւ բարին ճանչնալու եւ ոչ ալ ուրիշները պարտադրելու, եւ իր հրամայածը հաստատելու եւ վաւերացնելու: Եւ մարդկային բանին այս թերին եւ անբաւականութիւնն նոյն իսկ Րուսոս դիտած էր, եւ բացայայտ կը զրուցէր իր վերոյիշեալ վկայութեանը մէջ:

Գ .

Անյնինք հիմա մեր խնդրոյն վերջի մասին, որ նախորդին հետեւութիւնն է: Եթէ մարդկային բանն յիրս կրօնից բաւական չէ ընդհանուր մարդկութեան պիտոյքը ըստ պատշաճի հոգալու, մարդկութիւնն կարօտ է ուրեմն վերին բնական մը, որով կարենայ համեմել այն բարեաց ոյրոնք իր վախճանն են, եւ այս օգնականութիւնն հարկ է որ իւր կրկին պիտոյքը այսինքն մըստաց եւ կամաց պիտոյքը լեցնէ: Իսկ արդ բարոյական օրինաց ճշմարտութիւններն ճանչնալու համար մեր միտքն լուսաւորուելու է. եւ առաքինութեան զործադրութիւնը զիւրինցնելու համար կամքն տիրապեալ ՚ի զղայարանաց կարօտ էր նոր եւ հաստատագոյն պատճառաց: Եւ բաւական չէ ըսել (ինչպէս վերը յիշեցինք) թէ այս կամ այն անհատը կարող է բանականութեան միջոցով ընական կրօնից պահանջմունքն ստանալ, վասն զի կրօնք՝ պիտոյք եւ պարտաւորութիւն են մարդկութեան, պիտոյք եւ պարտաւորութիւն ամենակարեւոր միջոց եւ մարդուն Աստուծոյ հետ ունեցած յարաբերութիւնը կ'որոշէ, մինչդեռ կը յայտնէ այն պաշտօնը զոր պարտի մատուցանել Աստուծոյ: Ուստի ընդհանուր մարդկութեան համար պատշաճ էր Աստուածային յայանութիւնն: Յայտնութեան պատշաճութիւնն այսպէս կ'ազդեցուցանէ Սուրբ Թովմաս Աղոլինացին: «Հարկ եղաւ որ Վարդ Աստուածային յայանութիւնէն սորվէր առ Աստուած վերաբերեալներն, որոնք թէպէտ եւ կրնային ճանչցուիլ նաեւ մարդկային բանի լուսով: Վասնզի փրկութիւն մարդոց որ զԱստուած է, Աստուծոյ պատկանեալ ճշմարտութեան ճանաչողութիւնէ կախումն ունի: Արդ լուսով մարդկային բանին կրնային «ճանչնալ զԱստուած ինչ մարդիկ միայն, եւ յետ երկար ժամանակաց, եւ

«խառնակութեամբ շատ մոլորութեանց: Ուրեմն որպէս զի մարդիկ «խրկութեան հասնէին աւելի պատշաճութեամբ եւ աւելի տպաւ «հովութեամբ, հարկ եղաւ որ սորվէին Աստուածային յայտնութեամբ այն որ Աստուծոյ կը պատկանէր»

Ինչպէս յայտնի է իւր խօսքերէն Աղուինային Աստուածային յայտնութեան պատշաճութիւնը ապացուցանելու համար երեք պատճառ կը յերէ, կամ լաւ եւս երեք անպատեհութիւններ որոնք աւելի պիտի ունենային եթէ մարդկութիւնը Աստուածային յայտնութեան օգնականութիւնը չունենար: Այս երեք անպատեհութիւններն են, եթէ չըլլար Աստուածային յայտնութիւն ա. քիչ մարդիկ միայն պիտի կարենային ճանչնալ Աստուծոյ պատկանեալ ճշմարտութիւնները եւ այն քիչերն ալ ք. յետ երկար ժամանակաց, ք. խառնակութեամբ շատ մոլորութեանց:

Եւ այս անպատեհութիւնները մի առ մի կը պարզէ այսպէս
« ա. Առաջին անպատեհութիւնն այս է որ քիչ մարդիկ միայն պիտի հասնէին ճանաչողութեան Աստուծոյ, վասն զի երեք պատճառ արգելք կ'ըլլան որով մարդկանց մեծագոյն մասը չի կրնար հասնիլ 'ի զիւս ճշմարտութեան որ ուսումնասիրական հետազոտութեանց արդիւնք է: Որովհետեւ ոմանք ուսումնքէն եւ գիտութենէն կ'արգիլուին իրենց բնական կազմուածքին անպատշաճութեան համար: Ուստի անկարելի է իրենց համար որ կարենան հասնիլ մարդկային գիտութեան այն բարձրագոյն աստիճանին յորում կը կայանայ ճանաչողութիւնն Աստուծոյ: Իսկ ոմանք կ'արգիլուին 'ի հարկէ անտեսական զբաղմանց: Որովհետեւ պէտք է որ ոմանք այդ գործոց զբաղին, անոր համար կարելի չէ որ բաւական ժամանակ ունենան մտաւորական խուզարկութեանց. որով եւ կարող ըլլան հասնիլ այն բարձրագոյն աստիճանի գիտութեան եւ ճանաչողութեան Աստուծոյ:—Ոմանց ալ արդեւ կըլլայ ծուլութիւնը. մարդկային բանին լուսով Աստուծոյ պատկանեալ իրաց ճանաչողութեան հասնելու համար, շատ բաներ յառաջագոյն ճանչնալ հարկ է, մինչդեռ զրեթէ բոլոր իմաստասիրական գիտութիւնն Աստուծոյ ճանաչողութիւնը կը զիտէ, եւ այս պատճառաւ բնաւանդութիւնը որ Աստուածայնոց կը պատկանի, իմաստասիրական գիտութեանց վերջին մասն է. եւ ամեն մտերէն վերջը պէտք է սորվիլ: Ուստի շատ ուսմամբ եւ աշխատանքով մարդ կարող կ'ըլլայ հասնիլ վերջնական ճշմարտութեան ճանաչողութեան, եւ թէպէտ եւ 'ի մտի մարդկանց Աստուած հաստատած է գիտութեան բնական փաւ

փառքը, 'ի վերայ այսր ամենայնի պէտք եղած աշխատանքը քիչերը կ'ուզեն յանձն առնուլ վասն սիրոյ գիտութեան:

Յերկրորդ անպատեհութիւնն է որ յիշեալ ճշմարտութեան ճանաչողութեանը կամ դիւտին համոզողները հազիւ երկար ժամանակէ վերջը հասու պիտի ըլլային, թէ՛ խորիմաստ ըլլալուն համար այս ճշմարտութիւնը, որոյ ստացման՝ բանականութեան միջոցով կարող կ'ըլլայ մարդկային միտքն յետ երկար վարժութեան. թէ՛ այդ պատճառաւ որ, ինչպէս ըսինք շատ բաներ կը պահանջուին առ այն. եւ թէ՛ այսու իսկ որ երիտասարդութեան ժամանակ երբ հոգին կը տատանի կրից այլ եւ այլ շարժմամբ, չունի պատշաճութիւն ճանաչողութեան այսպիսի գերազոյն ճշմարտութեան, այլ խոհեմ եւ հմուտ լինի 'ի հանդիշին (ինչպէս որ կ'ըսուի յեօթներսրդում բնախօսութեան (Գլ. Գ. Աբէ-Գ. Եւ-գաֆ-Տեղէ-աջ): Ուստի եթէ մարդ՝ զԱստուած ճանչնալու համար միայն բանականութեան միջոցն ունենար, անգիտութեան խիստ խաւարին մէջ պիտի մնար: Մինչդեռ Աստուծոյ ճանաչողութիւնը, որ զլիսաւորապէս կատարելութեան եւ բարութեան կ'ուզէ զմարդիկ, մի միայն սակաւք ունենք պիտի տանային, եւ անոնք ալ յետ երկար ժամանակաց:

Յերրորդ անպատեհութիւնն այն է որ, մարդկային բանին խուզարկութեանց ընդհանրապէս սխալմուք կը սպրդին այն պատճառաւ որ մեր իմացականութիւնը տկար է իր զատողութեանց մէջ, յորս ցնորք եւս կը խառնակին: Ուստի շատեր տարակուսի մէջ պիտի մնային նաեւ այն ճշմարտութեանց նկատմամբ որոնք ամենայն ստուգութեամբ ապացուցուած են, այսու իսկ պատճառաւ որ ապացոյցներուն զօրութիւնը կը սպիտանան, մանաւանդ երբ կը տեսնեն որ տարբեր իմն վարդապետութիւն կ'աւանդուի յայլոց, որոնք իմաստուն կը կոչուին: Շատ ճշմարտութեանց ապացուցման մէջ երբեմն կը սպրդին նաեւ սխալ վարդապետութիւններ, որոնց ապացոյցը չտրուիր, այլ կ'ըսուի միայն հաւանական իմն պատճառաւ կամ տրիւտատական պատճառով մը, եւ ասոնք երբեմն ապացոյց կը համարուին Ուստի հարկ եղաւ հաւատոյց միջոցով հաստատուն ստուգութեամբ մատակարարել մարդկանց այն ճշմարտութիւնները որոնք Աստուածային իրաց կը պատկանէին:

Ապա ուրեմն Աստուածային նախախնամութիւնն փրկաւէտ խորհրդով հաստատեց որ ստիպեալ ըլլայ մարդն հաւատալով դաւանելու նաեւ այն իրերն զորս բանականութեամբ խուզար-

կելն կարելի էր, որպէս զի ամենայն ոք զիւրութեամբ եւ առանց տարակուսանաց եւ սխալանաց կարողանար մասնակից ըլլալ Աստուածային ճանաչողութեան: Յայն սակաւ կ'ըսուի «Մի եւս Ձեզ դնոյն օրինակ դնալ, որպէս եւ այլ հեթանոսք դնան, ունայնութեամբ մտաց իւրեանց, որոց խաւարեալ են սիրտք իւրեանց» Եփե., Դ. 17. 18) (Թովմաբ, Ընդդէմ հեթեհ, Գրք. Ա. Գլ. Դ.):

Անուրանալի են այս անսպասելիութիւնները որ պիտի ծագէին՝ եթէ վերին յայտնութիւն եղած չըլլար: Անուրանալի է մարդուն կարօտութիւնն, որուն չպիտի կարենային դարմանել իրեն նմաններն, վասն զի ամենքն ալ միեւնոյն վիճակի մէջ կը գտնուին, անկար իրենց քայց առաւել եւս այլոց օգնելու:

Մի միայն արարիչն՝ մարդկութեան կարող էր օգնական ըլլալ, ինքն միայն անոր պիտոյքը ճանչնալով կարողութիւն ունէր զայն լեցնել:

Աստուած չնորհեց մարդուն այս օգնութիւնը թէ թողուց իւր տղիտութեան եւ խեղճութեան մէջ: Ահա խնդիրն որով պիտի զբաղինք:

ՊԵՏՐՈՍ Վ. ԳՕՅՈՒՆԵԱՆ

ԳԱԻԱՌԱԿԱՆ ԲԱՐԲԱՌՈՑ

ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆՆ

(Շարայարութիւն)

Բ

Բարաճիկ	Հաց նեղութեան
Բազպան	Ոսկ, թևի զարդ
Բալաճ	Գոմէշի ձագ, կամ նմանութեամբ գէր կըրբիկ տղայ
Բակլաջուր	Բակլայով և խուսով շինուած պահոց կերակուր համեմիւք
Բաղնեցփող	Բաղնիքը վճարուած դրամ
Բանթող	Գործաւորաց բանելէ դադար անձրևի կամ սյլ պատճառաւ
Բանճրբուկ	Մանր կարկուտ բըկըլիկ
Բաջուկ	} Բ. տ. խուպագի մէլէք
Բաղարջուկ	
Բարկըտուն	Ոսկ. տճ. հէտտէ
Բարկիշտա	Բ. տճ. զանի
Բարտու	Երգից վրայ շարուած մանր փայտեր
Բացունիկ	Ծղ. տճ. զուվամ չիչէի
Բացքթան	Զորթանէ շինուած տեսակ մը ապուր
Բիմնայ	Ծղ. ծաղկէ մը անուն
Բերբնփոխ	Կորածաշակ կերակուր
Բըգնեք	} Վախէն կարկամիլ
Բըգնեքը բունել	
Բըմնալ	Անկարևոր իրքերով զբաղելով ուշանալ
Բըւընփայտ	Ոսկ. Վայէմբար բանելու համար սև ձու թով փայտը
Բըդան	Ջահրային այն փայտը որուն վրա կ'անցընեն ձեռքով բունելիք մանիչը,
Բլմփոշ	Թափթըփած մարդ
Բխերիկ	Նինելոյդ տճ. պաճայ
Բճիկ	Մանր բզուկներ
Բնագան	Բոլոր տաբուան համար պատրաստուած ալիւր
Բնկալ	Հաւերուն բոյնը դրուած հաւկիթը

Բշտիկ
Բոգ
Բողիկ
Բոհրեւ
Բոնդ
Բոնտ
Բով
Բուռ, Բուռ առնել
Բուռն
Բորաքէլէկ
Բւրնցից
Բւտակ
Բւնիչ
Բուկարակ
Բուկարակ ընել
Բոցտան ծաղիլ

Բրինձ ծաղիկ
Բրդման
Բրդուճ
Բոխօրճ
Բրդգվել

Բունկալ
Բրդըլախ

Խմրեղէն կերակուր մը տճ. Եօգմայ
Եղ. ծաղկի մը անուն է
Բ. Խոտ մի է որ կ'ստուռի, Թօգաթ կ'ըլլայ
Ընդեղէնքը խածղել
Խածաղէ շինուած տեսակ մը ուտելիք
Ջահրային շրջանակը որոյ վրայ լարը կը դառնայ
Սաճ՝ որով խածաղը կը բոհեն
Բուռով ձեռքով քաղել ցորեանը
Մաճին բռնելիք մասը
Ոսկ. լէհիմլածքի պղտիկ անօթ
Այն ցիցը՝ որով հորին շուանը կ'ամրացնեն
Բուռ լեռներու ստորոտը
Ոսկ. տեսակ մը զըսղաճ
Տճ. պիւկէլէկ, տեսակ մը խայթիչ պիծակ
Եղնեքու փախչելը պիծակներու ձեռքէն
Տեսակ մը ծաղիկ է յորմէ տղայը պսակ կը շե-
նեն. աճ. փէյղամպէր տիւյմէսի
Մանր քաղցրահոտ ծաղիկ մի է
Տճ. իկ
Փշուր եղած հաց, հաց փշրելը
Խոտէ շինուած կնկուղ տղայոց
Մանր մանր ջարդել բան մը, նմանութեամբ
խօսքը սաստիկ կրիտիսել
Հաւերուն բոյնը դրուած հաւկիթը
Թաւամալ կատու շուն ևսլն:

* *

Գ

Գաղ
Գաթայ
Գաթախաթիք
Գալաճօշ
Գալօրուճ

Գամբ
Գայլկոսպ
Գան
Գառմեռ
Գառանորուք
Գառնարձ
Գառնապետ
Գարափիկ

Փշալից Խոտ մը ուսկից կ'ելլէ գաղաթը
Իւղեփեաց հաց
Հարմեւոր ձինելու հանդերձանք
Չորթանալ համեմատ կերակուր մը
Մանր խեցեմորթ որ լեռները և թուփերու
վրայ կը գտնուի
Բ. աճ. անճիտայ
Ձիգ ձիգ կապուած
Մորթի տակ եղած խոյլ, Թանձրամած քամի
Գառը մեռած ոչխար
Բաղմնատան որդ մը որ գառանց վրայ կը գտնուի
Գառներու հոփիւ
Ոսկ. արծաթի զարդ
Ասպը փաթթելիք երկու ծայրը կէռ երկաթ

Գեղաւեր

Գեղովին

Գեանախէժ

Գեանի ասաղ

Գեանի ձար

Գետուոր

Գերսէն

Գրեւոր

Բ. փշալից ֆեստակար խոտ մի է որ յաներուն
կը ֆեստէ կը խղզէ

Բոլոր գիւղացիք միանգամայն

Բ. տճ. անճիտայ

Նյ. ծաղիկ մի է տճ. տաղը

Նյ. տճ. քուզ պարէպիր. Պարսկ պարիսի օսան

Գետը գնացող, լաթ լուացող կանայք

Բ. նոյն բնդ գամբին

Բ. խոտ մը ուսկից հիւթ մը կ'ելլէ տխորժահամ
զոր կը ծամեն ձութի պէս տճ. չրթլըք

(Շարալարեյի)

Ս. Ա. Հ.

ԵՐԿՆԻՑ ԼՈՒՍԱՆԿԱՐ ՊԱՏԿԵՐԸ

ԿԱՄ

ՔԱՐՏԵՍԸ

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ԾԱՆՕԹՈՒԹԻՒՆ ԵՐԿՆԻՑ ԼՈՒՍԱՆԿԱՐ
ՊԱՏԿԵՐԻՆ

Տարակոյս չկայ որ երկնից լուսանկար պատկերն պիտի
ըլլայ մեր ամէնէն պատուարեւր դործն ու տիտղոսն ապագայ
դարերուն սերնդոց առջեւ: Վասն զի այս յաւէտ նշանակալից
եւ մեծ աշխատասիրութիւնս ոչ միայն անդին ծառայութիւն պի-
տի մատուցանէ եւ ճշգիւ գտակաւ ներկայացնէ երկնից իւրա-
քանչիւր կողմերը, այլ նաեւ հաւանականագոյնս նորանոր գիւ-
տից պատճառ եւ առիթ ըլլալով գիտնոց եւ աստղաբաշխից, ա-
պագային պիտի ըլլայ այն գրաւականն, որով պիտի հաւաստենք
եւ հատապոհենք այն մթնոլորտական եւ երկնային երեւոյթներն,
որոց գոյութեան նկատմամբ մենք բնաւ դադափար իսկ չու-
նինք:—Արդ քաջ զիտնալով որ Պատկերիս ընթերցողք, նոյն իսկ
այն դասակարգն որ բնաւ ծանօթութիւն չունի աստղաբաշխական
գիտութեան, գոհ պիտի ըլլան եւ հաճութեամբ ու հետաքրքրու-

թեամբ ընթերցողն այն ամէն տեղեկութիւններն, որոնք իրենց պիտի տան որոշ դադափար եւ մանր տեղեկութիւններ երկնից լուսանկար քարտէսը հանելու համար գործածուած եղանակաց վրայ, կը փութանք ընդ իրենց արդարացի լազձանքը:

Փոքր ի չափէ մեր ընթերցողք զիտեն աստղաբաշխական ժողովներն, որոց զիտական խուզարկութեանց, աշխատութեանց եւ գիւտից վրայ շատ խօսուած եւ գրուած է, արդ այս ամէն խուզարկութիւններն, աշխատութիւնները եւ գիւտերն ըստ իմիք կը հաստատեն, կը մարմնաւորեն եւ կը ճշգրտեն երկնից լուսանկար տախտակը: Բայց ըստ մեր համոզման կարծենք որոշ եւ մեկին եղանակաւ չըսուեցաւ, զոնէ լրագրաց մէջ, թէ ի՞նչ է օգուտն, վախճանն եւ կարեւորութիւնը այսպիսի լուսանկար պատկերի մը եւ թէ ի՞նչ են այն ծանօթութիւններն, որ այսչափ օգտակար եւ հարկաւոր են աստղաբաշխից: Եւ սակայն այս կէտերս էական եւ հարկաւոր են:

Երկնից լուսանկար տախտակը յինքեան նոր գիւտ մը չէ: Առ այս կ'աշխատին աստղաբաշխական գիտութեան սկիզբն եւ զած օրէն: Ո՞չ ապաքէն մենք երկնից լուսանկար պատկերն ունէինք մասամբ դասադրոց մէջ. միթէ աստղաբաշխը երկնից քարտէսը չէին յօրինել մի առ մի աստղաբաշխական գործեօք աստեղաց զիրքն ու ընթացքը զննելով եւ նշանակելով անոնց ձեւն, մեծութիւնն ու զիրքն աշխարհագրական տախտակաց վրայ: Ուրեմն առանձինն եւ մասն առ մասն միայն ունէինք երկնից լուսանկար պատկերը:

Եթէ երկնից այս լուսանկար քարտէսին յօրինման տարեթիւն ուզենք, կը տեսնենք որ արդէն ի Չինաստան, 2285ին նախ քան Չիւնտոս, Հուն (Chun) կայսրը, Հի եւ Հօ (Hi et Ho) աստղաբաշխից հրովարտակաւ կը հրամայէր որ շինեն մեքենայ մը աշխարհիս կլորութիւնը ցուցնող. այս մեքենային ճիշդ կեդրոնն պիտի ըլլար երկիրու արեգակն, լուսինը, մոլորակը եւ աստեղը իրենց տեղն պիտի ըլլային, եւ ասոնց տրուէր այն շարժումն եւ զիրքն զոր ունին: Հուն արքունի զանձարանէն թանկագին քարեր ալ առնելով զարդարել կու տար այս մեքենան. որուն վրայ բեւեռները, արեկագը, լուսինը, մոլորակը եւ աստեղը զոյնզոյն եւ պատուական ակամբք էին (1):

(1) Delambre, Histoire de l'astronomie ancienne V. I. P. 351.

Նաեւ գիտենք Պտղոմէոսէն թէ աստեղաց երեւոյթներն ու գիրքն փոփոխուած չէ, թէ Հիպպարքոս (վախճանեալ յամին 514 ն.ք. զԲ.) նկարած էր հաստատուն գունտի մը վրայ գլխաւոր աստեղատունները։ Այս գունտս կը պահուէր Աղեքսանդրիա քաղաքին համբաւաւոր գրատան մէջ։ (1) Հիպպարքոս հնարիչ եւ գտիչն է Հարթագինտին եւ երկնագունտը կամ քնայուն աստեղաց շրջանակը ինքն առաջին անգամ դժգոյրած է։

Կրնանք յիշատակել նաեւ Եւդոքոն, որ մեր թուականէն 356 տարի յառաջ, չինած էր գունտ մը որուն վրայ կոշտութեամբ փակցուցած էր քանի մը փայլուն աստղներ, ինչպէս նաեւ Լօ—Հիա—Հոնք՝ (Lo-Hia-Hong), 104ին նախ քան զԲրիստոս չինած էր քնայուն գունտ մը հանդերձ միջօրէականով։ (2)

Պտղոմէոս (ք. դար յառաջ քան զԲրիստոս) կ'ուսուցանէ մոլորակացոյց գործին (Planétaire) նկարելը եւ կը ցուցնէ թէ ինչպէ՞ս պէտք է աստղները երկրագունտին վրայ զետեղել թէ երկայնութեան եւ թէ՛ լայնութեան աստիճաններով։ Բայց Սինէսիուս եւ Բրոքլուս Տիասոքուս զիսնականները կը հաստատեն թէ մեծն Պտղոմէոս եւ իւր յաջորդներն Աղեքսանդրիոյ համբաւաւոր դպրոցին մէջ, մոլորակացոյց գործին կը գործածէին զիշխուան ժամըը հասկընալու համար. ծառայութիւն մը որ արդէն Հիպպարքոսին մոլորակացոյց գործիքին մէջ նշանակուած 16 աստղները կրնային մատուցանել։

Արդ նաեւ մեր ձեռքը հասած են նախնեաց պատմութեան վերաբերեալ զանազան հնախօսական ձեռակերտերը եւ հատակոտորներն որոնք կատարելապէս երկնից արտաքին երեսը կը ներկայացնեն։ Օրինակի աղագաւ, Hercule Farnèse (3) արձանը Նէպոլէոյ թանգարանին մէջ, ծոծորակին վրայ մարմարեայ մեծ գունտ մը ունի։ Այս արձանիս վրայ իսկ դեռ կարելի է աստեղատանց գիրքն որոշ եւ մեկին տեսնել. արձանիս չինութիւնը 300ին է ն. ք. զԲրիստոս։ Հին մարմարեայ աշխարհացոյց քարտէսն,

(1) Ptolomaeus. Magno compositio lib. VII. cap. I.

(2) Delambre. Histoire de l'Astronomie ancienne. Ier vol. P. 367.

(3) Pistelosi. museo borbonico descritto ed illustrato, t. V. 1834.

որ կը պահուի Արոլսէնի (Arolsen) թանգարանին մէջ (1).— Մարմարեայ եւ կէսը խորտակուած հարթագունաւ մը որ ցայսօր ի տես զրուած է վատիկանեան թանգարանը (2) դարուս սկիզբներն չինուած կը համարուի:

Ի վերջոյ նշանակենք նաեւ վերջին դարուց հասակոտորները. արծաթեղէն սեղան մը որուն վրայ կարկառեալ երեւոյթիւ քանդակեալ են երեք հարթագունտեր. սեղանս ստացուածք էր Մեծն Կարոլոսին, 9 դարուն մէջ. — Հարթագունաւ մըն ալ որ նուիրեալ էր երկոտասաներորդ դարուն մէջ Հենրիկոս Ե. ին հարթագունտիս գծադրիչ եւ փորագրիչն Հենրիկոս Մայանտի (Henri de Mayence) կանանիկոսէ. Բեթէրսպուրկի կայսերական թանգարանին մէջ ցայսօր պահուած է սոյն թանկագին նուէրս Եւ վերջապէս 1555ին ստուած է երկրագունտ մը, որուն վերնադիրն է. Orontii Finæi, Delphinatis regii mathematicarum Lutetiæ professoris de mundi sphæra, sive cosmographia libri quinque: Հուսկ ուրեմն մենք կրնանք Tycho-Brahe աստղատան նկարագրութեանց մէջ տեսնել որ այդ աստղատան մէջ կը դանուէին զանազան աստղաբաշխական գործիքներ եւ ճիշդ գրատուն եւ կատարելապէս կլոր եւ պղնձաշօծ մեծ երկրագունաւ մի, որուն արամագլիծն էր 6 ոտք, միջօրէականը՝ պոլսոյատեայ եւ աստիճաններու բաժնուած: Երկրագունտս 5 ոտք բարձրութեամբ պատուանդանի վրայ հաստատուած էր այսու գրութեամբ. Anno a Christo 1554... Cælo terrigenis qui rationem eam capiunt mechanico patefacto Tycho-Brache O. F. sibi et posteris F. F. (3): Այս երկրագունտին վրայ նշանակուած էին այն ամէն աստղերը, զորոնք Tycho կամ գտած եւ կամ տեսած էր:

Բայց այս ամէն պատկերներս նոյն իսկ ամենակոշտ եղանակաւ ալ գծադրելու համար, տարակոյս չկայ որ պէտք էր

(1) Gaedecken. Der marmorne Himmelsglobus des Antikencabinets Zu Arolsen.

(2) Bianchini. Dans Histoires et Mémoires de l'Académie des Sciences 1708, P. 110 avec pl.

(3) Delambre. Histoire de l'Astronomie moderne, V. I. P. 249.

աստղագարդ կամարին ծանօթ ըլլալ՝ Արդ ոչ ապաքէն այն ան-
ձինք որք առաջին անգամ քարտիսի եւ երկրագունտի վրայ
գծագրելու ջանացին աստեղաց դիրքն, մեծութիւնն ու տեղքը,
արդեամբք էին եւ են սկզբնապատճառ ու հեղինակ երկնից
լուսանկար պատկերը հանելու գաղափարին: Այն անձինքը կ'ըսեմ
որ առանց ամենեւին տեղեակ ըլլալու աստղաբաշխական զի-
տութեանս նա տգէտ եւ չճանաչելով այրութենն, արդէն կառու-
ցին աստեղաբաշխութեան զիտարաններ (1) եւ ջանացին հեզելու
տիեզերաց այն մեծ մատենին սիւղոթայն, որով կրցան գտնել
եւ անուանել իսկ երկնից զլիաւոր եւ ամէնէն լուսաւոր աստղ-
ներն եւ արդեամբ կանգնեցին ուղղութեան ցիցեյն այն ճանա-
պարհին, զոր այնչափ դարերէն վերջ այնպիսի յաջողութեամբ եւ
պատուովք ընթացան Նեւտոններ, Քէպլերներ եւ Լը Վերիէրներ:

Այսպէս ուրեմն պէտք է զարմանալ տեսնելով որ մեզմէ
դարեր յառաջ պարզ, անուս եւ ապուշ հովիւք, առտանգական
թափառողք կրցեր են հետաքրքրուիլ աստղաբաշխական գիտու-
թեամբ: Նիթէ մտածենք որ մենք ի ձեռին ունինք օրացոյցներ
եւ տօմարներ որոնք մեզի կ'ըսեն տարեոյս եղանակները, օրն ու
տարեթիւը, եւ սակայն այսպէս ուշ ուղեցինք ունենալ երկնից
լուսանկար պատկերը, մինչդեռ այդ մարդիկ զուրկ ըլլալով այս
միջոցներէս կրցեր են այսպիսի գիւտեր ընել, պէտք չէ որ զար-
մանանք եւ յապուշ կրթինք. այդ խաւարեալ դարուց մէջ իւրա-

(1) Չինոսացի խորին յարգութեամբ և շրանգայն հայարարութեամբ
իւր ցոյցեն Tien-tchong-chant Բարձրաւոր, Honan գաւառին Տեղ
որան վրայն երեւց աստեղագէտ Կայսրը Tcheou-Kong իւր դիտել
երկնից աստեղագարդ համարը Քրիստոսէն ժ. Գ. դար յառաջ: (Gaubil,
Histoire de l'Astronomie chinoise dans lettres édifiantes,
t. XXVI, 1783, P. 144): Ըստ աստիճանական ճանաչման El-Pane-
cillo Բարձրաւոր, որան արտօրարը Գուանա Quito քաղաքը շինուած
է, թէ և նոյն պաշտօնին յարկաւ եր: Յեղեղարոս Կոնստ Բարձր
կ'ելլէին աստեղաց ընթացին ու դիտելը տեսնելու և զոնք մարտնչանե-
լու համար: Այսլանիստ Հայաստան և Հերակլիոս Պոնոպոյն կ'ընելիս
ցընեն արեգակագրոս Կոնստայը լեռանց քաղաքանց վրայ կ'եցած, զնե-
լու և տեսնելու համար Sirius աստղին ծագին, որպէս զի զոնք մա-
րտնչանէն և խորրէն նպաստարար ու յաջող հաճելի նաւելու: Hou-
zeau, Bibliographie générale de l'Astronomie, 1. vol. P. 38.

քանչիւր ոք ստիպեալ էր իւր անձին աստեղագէտն ըլլալ, եւ ստուգիւ ալ «ամէն մարդ ինքն պիտի դտներ օրուան ժամերն, եւ «երկնից աստեղաց ընթացքն գիտելով եւեթ պիտի կարենար «տարուան եղանակներն որոշել» (1): Արդ այս հարկաւորութիւնէս զբոկեալ մարդկային ընկերութիւնն գեո. Ի խանձարուրս իւր՝ զբաղեցաւ աստեղօք. ուրեմն եթէ աստեղաց պիտութիւնն առարկական պիտութեանց մէջ առաջինն կրնայ. բտելի, սակայն եւ այնպէս ոչ այնչափ աստեղաց փայլն է որ զմարդիկ առ ինքն գրաւեց, որչափ այն ստիպէ հարկն որով հարկադրեալ էին աստեղաց ընթացից համաձայն յառաջել կենաց մէջ:

Տարակոյս չկայ որ այս մարդիկ կը բաղձային ամենէն աւելի իրենց ուշադրութիւնը դրաւող եւ պաշտպան աստեղաց զիրքն որոշել, անոնց պատկերները զծագրել եւ անուններ ալ տալ: Աւելի յառաջ երթալով վերջապէս տեսան նաեւ որ այս աստեղաց ներկայացուցած պատկերներն փոփոխութեան ենթակայ չեն ոչ զիշերն եւ ոչ ալ տարւոյն չորից եղանակաց մէջ, որով իրենք եւս սկսան այլ եւ այլ անուններ տալ այս անփոփոխ աստեղաց: Այս սկիզբն էր աստեղատանց: Բայց այս աշխատութիւնս կարի զանգաղութեամբ կը կատարուէր. ամէն ժողովուրդ ըստ իւր սովորութեան զանազան անուններ կու տար. հետեւաբար միեւնոյն ժամանակ եւ միեւնոյն տարի աշխարհիս մէջ ամբողջ ժողովուրդները չէին կրնար աստեղաց անուններ տալ: Օրինակի ազազաւ, Չինաստանի մէջ ԵՊԻ թագաւորութեան ժամանակն է որ, այսինքն մեր թուականէն Ի՞ դար յառաջ սկսան երկնից զանազան աստղներն աստեղատանց բաժնել, անուններ եւ ըստ այնմ ալ դասաւորել: Այսպէս այն բնականաբար աստղն, որ այն ժամանակ մեծագոյն աստեղաց մէջ հինգերորդն էր, կը կոչուէր tien—y, որ է Գիւլեւ երկնից (2):

Արդ Չինք իրենց Han թագաւորին ժամանակ, այսինքն մեր թուականին սկիզբները, կրցան իրենց աստղներն ճանչնալ, անոնց անուններ տալ եւ դասաւորել իրենց աշխարհադրական մատենից մէջ: Իբրեւ նմոյշ մեր ըսածին կարելի է տեսնել այն

(1) Houzeau, Bibliographie générale de l'Astronomie, préface P. 33:

(2) Gaubil. Histoire de l'astronomie Chinoise dans lettres édifiantes, vol XXVI, 1783, p. 109.

մատեանն որ Քրիստոսէ 120 տարի առաջ Չինացւոց մէջ ի գործածութեան էր եւ որուն վերնադիրն ալ էր «Վէճակ Չինական երկնից» (1) Յունաց մէջ հաւանականագոյնս առաջին անգամ Chiron (Քրիստոսէ ժ.Գ. դարէ յառաջ) ինչ ինչ աստեղաց անուններ տուած ըլլայ, Իսկ Եւտոքս (Քրիստոսէ Դ. դար յառաջ) գրեթէ ամբողջական անուններ տուաւ աստեղատանց (2): Վետայք, որոնք աշխարհիս հնագոյն ազգերէն էին (Քրիստոսէ ժ.Գ. կամ Ի դար յառաջ) աստեղաց մէջ միայն Մեծ Արջը կը ճանչնային, Իսկ ընդհանրապէս Եգիպտոսի Թէփէ քաղքին քովերը գտնուած Ռամեսս Դ-ի տապանադրին կաղանդացոյցն ունի երկնագրութիւն մը (uranographie), որ մեծ նշանակութիւն ունի, վառնդի Քրիստոսէ ժ.Գ. դար յառաջ չիտուած է (3):

Այսու հանդերձ կատարեալէս ստոյգ է որ հին ազգաց մեծագոյն մասը գրեթէ ոչինչ տեղեկութիւն ունէր երկնականութիւն վրայ. այսպէս Մոսկոլք, Չինք, Հինդուք, Քաղզէացիք, Յոյնք, Եգիպտացիք, Արաբացիք, Աքանաթնաւ. ցեղերը, Էսքիմացիք եւայլն. եւայլն:

Հետաքրքրականն այն է որ այս ազգերս իրարու բոլորովին հակառակ կը բաժնէին երկնից աստեղադարձը գմբէթը, սքանախնաւեան ցեղերը կաթնածիրն ձմեռնային ճանապարհ կ'անուանէին. (4) Պաթագոնիոյ բնակիչք՝ դաշտ մեռելոց. (5) Թահիդեանք՝ բաղուն ծովու լի շանաձկամբք, Չինք Tien-ho, զեսն երկնային (6):—Կաթնածիրը բազմապիսի անուններ ալ ընդունած է զանազան ազգաց մէջ, որոնց նշանաւորագոյնները կը յիշատակենք. Եսքիմացիք կ'ըսեն te iennonniakoua որ կը նշանակէ պարողք եւ սլալուհիք (7). Ի հնդկիս՝ pillalou codi (8), այսինքն հաւ եւ ձագք. յեփրացիս՝ succoth benoth (9) նմանապէս հաւ, ինչպէս նաեւ յիտալացիս՝ gallineta, hen aedchikens անդդիերէն եւ la poussinière, զաղղիերէն:

(1) Houzeau. p. 49. Etat du ciel chinois.

(2) Clemens Alexandrinus Stromata, lib. 1. cap. 15.

(3) Houzeau. p. 49.

(4), P. H. Mallet, Introduction de l'histoire de Danemark, 1755, P. 222.

(5) Falkner, A description of Patagonia and the adjoining parts of south America, 1774.

Մեծ Արջն, որ Չինաց քով պարզապէս Կապէ՛ծ մըն է, Հոմերոսի գրքին մէջ եղած է Սալ Ազգիքացւոց քով Կապէ՛ծ, Սքանտինաւեան ազգաց քով Շան իսկ հնդկաց քով Եղջերոս։ Եսքիմացիք Մեծ Արջին կ'ըսեն Tugta, որ կը նշանակէ «բա՛ւեր է՛ք Եղջերոս»։ Հին Եգիպտացիք Արաբացիք եւ Մոնիոլք Արջ աստեղատան եօթն աստղները կը ներկայացընէին Եօթն որսորդի շանէ-բով որոնք արջ մը կը հաւածեն. երբեմն ալ կը գծադրէին «բանէ ինչպէս նաեւ միջին դարու Իտալացիք ալ՝ Երեւելե՛ք i tre cavalli, որ ցայսօր կը տեսնուի Coronelli(10) հարթագունտին վրայ։ Նախկին թափառաշրջիկ Արաբք երկու Արջերուն չորեք-կողմեան ձեւերը կը ներկայացընէին Երէս հար դաճալով nasch իսկ պոչին երեք աստղները Երեւելե՛ք նաեւ Երեւելե՛ք bénat al nasch al cubra։

Դիւրաւ կրնանք ի միտ առնուլ որ երկրագունտիս բազմացեղ ազգերն իւրաքանչիւրն իր սովորութեան եւ բնածին յատկութեան համաձայն զանազան պատկերօք եւ նմանութեամբք երկնից աստեղադարձ կամարն ըմբռնած եւ ըստ այնմ ալ նշեկարած է։

Այսպէս հին Եգիպտացւոց նկարած համաստեղատանց մէջ կը գտնենք նեւտ, դեւտ, մատակ խողի ոտք, ձիադետի, առիւծ, վին Արաբացիք կը նկարէին ջայլեամն, ոչխար, շնագայլ, շուն, ուղտ, սկաւառակ, աման, թակոյկ, վրան։ Չինացիք բոլորովին այլազգ ուղղութեան կը հեռուէին. սնունց համար փոքր Արջին A եւ B էին Երկնից Դաճե՛քան որբերը. մեծ Արջին A էր՝ Երկնային առնէք. մեծ Արջին Կ՝ Լաճառա՛կան լոյս, նոյն աստեղան B եւ Կ՝ էին Լաճառա՛կն եւ պարտաւան բաբնէք. իսկ քնար աստեղատան A եւ B՝ ապրիլի 1-ին։ Այս ամէն պատկերներս Չինաց եւ եթ յատուկ էին եւ բնաւ ազգեցութիւն չեն ըրած միւս ազգաց վրայ։ Քաղղէացիք տուած եւ ուսուցած են Յունաց զոտիակո-

(6) Souciet. Observations mathématiques tirées des anciens livres chinois, t. III, 1752, P. 32։

[7] Houzeau, P. 51. Bailly, Histoire de l'Astronomie ancienne, 1775, disc. prél. P. 30.

[8] Hydet. Snytagma dissertationum reimpr. 1767 t.1. In Ulugh Beighi tabulas commentarii, P. 42

[9] Houzeau P. 53։

[10] Scaliger. Notæ in sphæram Manilii, dans Manilius Astronomicon, édit, 1679, P. 439.

սին նշանները. եւ սակայն Յոյնք են որ աստեղագարդ կամարը զրոշմնային հեթանոս աստուածոյ անուաններով, որոնք ցայսօր ի ծործածութեան են: Բայց կան նաեւ այնպիսի համաստեղատուններ, որոնք նորագոյն ժամանակաց կը պատկանին եւ արդէն Հիպպարքոս նորանոր դիւտերով ճոխացոյց Եւդոքոսին հարթագունտը: Մեր ժամանակները Jean Bayer [1603] 12 նոր աստեղատուններ գտաւ. ոչ շատ ժամանակ վերջ Bartchins [1624], Halley [1679], Hevelius [1690] եւ Flamsteed [1752] այն նորագիւտ աստեղատանց թիւը բարձրացուցին 16 ի: Աստնցմէ վերջ Lacaille գտաւ 13 նոր աստեղատուններ, ինչպէս նաեւ Lemonier 1776ին, Bode 1786-1790ին, Lalande 1774-1799, որոնց համագումար թիւն եղաւ 35:

Ի դիտութիւն եւ եթ մենք կը յաւելունք հոս նաեւ այն փոփոխութիւնները, զոր աստեղագէտք ոմանք ուղեցին կատարել: Jules Schiller 1661ին հրատարակաւ. երկասիրութեան մէջ ուղեց որ այս աստեղատանց հեթանոսական անուանները փոխէ եւ անոնց տեղ քրիստոնէական կրօնից պատկանող անուաններ դնէ: Իւր յօրինած երկասիրութեան մէջ ցայսօր կրնանք տեսնել իւր նորագիւտ քրիստոնէայ անուանները: Weigel 1699ին երկու հարթագունտեր շինեց որոնց վրայ համաստեղատունները փոխանակ իրենց հեթանոսական անուաններովը դնելու գծադրած է նոյն ժամանակ յեւրոպա գահակալող կայսերաց, թագաւորաց եւ իշխանաց զինանշաններովը: Մեծ Արջն եղած էր Տանիմար-քայի Ուղտը, Արծիւն՝ Պրանտեսպուրկի արծիւը, Օրիոնը՝ հռովմէական երկգլուխ արծիւը, ցուլ աստեղատան վեց աստղները եւ կամ բազմաստղք Պիւթագորեսին աղիւսակ, Կարիճը՝ Կարտինալի գլխորկ (1):

Համառօտիւ տեսանք երկնից լուսանկար պատկերին նախնական սկզբնաւորութիւնն եւ աստեղաց համաստեղատանց բաժնուիլը: Այս նախնական պատկերներու մատուց եւեթ կը ներկայացընէին իւրաքանչիւր համաստեղատանց տեղն ու զիրքն: Արդ առաջին անգամ Bayer աստղաբաշին եղած է որ 1603ին իւրաքանչիւր աստեղաց անուան քով լուսնական տառեր դնելու խորհուրդն ունեցաւ եւ արդեամբ ալ զործադրեց. այսպէս համաստեղատանց մէջ ամէնէն պազպաշուն աստղն ունէր a զիրն,

[1] Flammarion, Astronomie populaire, P. 706 et coelum heraldicum, Weigel, 1688.

երկրորդն β , երրորդ՝ γ , չորրորդն՝ δ , եւայլն. եւայլն. Այս
զիւտս յընթացս ժամանակաց այնպիսի ընդունելութիւն մը զը-
տաւ, որ հետզհետէ յունական այլու բնին զրերը սպառեցան
եւ սկսան գործածել լատինականն ու զանազան նշանադրեր, Իսկ
Harding(1) աստեղագէտն, 1822ին իւր աշխարհացոյց տախտակաց
ժողովածոյքը հրատարակա՛յ ժամանակ, ընդ միշտ հին աստղա-
նիշները, յունական տառերն ու հեթանոսական նկարները ջնջեց:

Երկնից լուսանկար աշխարհացոյց տախտակաց ժողովածոյից
նշանաւորագոյնքն են, Bayer 1603, Bode 1789-1801, Flamsteede,
Harding, Ch. Dien, Flammarion, Proctor, Argelander եւ
Peters, որոնց ժողովածոյքն թէ՛ սքանչելագոյնք են եւ թէ՛
ճշգրտոյնք: Բայց այս ժողովածոյից մէջ կան այնպիսիք, յորս
նշանակեալ չեն այն աստեղներն որոնք համեմատութեամբ այլոց
այնչափ լուսաւոր չեն, արդ՝ այս աստեղներս ամբողջացուցիչ
մասունքն են ժամանակակից աստղաբաշխական գիտութեան.
Իսկ մէկ մասն ալ թէ եւ կատարեալ է, բայց երկնից միայն այս
կամ այն ինչ կողմերը կը ներկայացնէ:

Այս է համառօտիւ երկնից լուսաննար պատկերին պատմու-
թիւնը, զոր ինչպէս տեսանք նոր զիւտ մը չէ:

ՅՈՎՀ. Յ. ԱԼԱՆ

ԳԱՂՏՆԻՔ ՄԸ

Հիւ եւ Նոբէ խնդրոյն առթիւ օգտակար կը լինի, կարծեմ,
հրատարակել հետեւեալ վէպը որոյ հեղինակն է Բօթաբէնքօ,
բուս մատենագիրը: Այո՛, հիւ եւ Նոբէ խնդրոյն արթիւ, քանզի ա-
պականութիւնը, նորութեան անուան ներքեւ, կը ջանան մու-
ծանել ոչ միայն լեզուին եւ դպրութեան, այլ ժողովրդոց բա-
րուց եւ հաւատքին մէջ: Պարոն Բօթաբէնքօ, սոյն երկատիրու-
թեան մէջ, ի յայտ կ'ածէ մտաց եւ համոզման այն վիճակը որ

[1] Harding, Atlas novus coelestis, 1822.

արդիւնք է յոռի կարծեաց եւ որ, եթէ իշխէ, կարող է մարդկային ընկերութիւնները քայքայել ի հիմանց՝ բարոյականի նըկատմամբ։ Ուստի ազգակիցներու օգտակար ծառայութիւն մը մատուցանելու համար թարգմանեցի եւ կ'ընծայեմ ահա լուսմատենագրին երկասիրութիւնը։

Յ. Վ. Ա.

—Ամբաստանեմլ, կը հառտատեն թէ, սնցեալ զեկտեմբերի 3ին, Նիքօլա որդիդ պիտի սպանէիր ճաշի սեղանէն զանակ մ'առնելով, յանկարծ վրան յարձակիւ եւ պարանոցէն վիրաւորիւ ես, եւ բժիշկներ ստուգելու եւ թէ վէրքը ծանր է։ Յանցաւոր լինելդ կը խոստովանիմ։

Այն ինչ ատենին նախագահը բերանը բացել էր եւ ահա ամբաստանեալը կանգնեցաւ։ Ասի վատոյժ, աննշան դէմքով ծերունի մ'էր, սակաւ մի մաշած այլ վարպետ զերձակի մը ձեռքէն ելած սեւագոյն զգեստ մը հագած էր։ Գոյնը նեղած էր՝ աչքերը, որ գոգցես կը խորհէին, չուրջ պատեալ էին բաղմաթիւ խորշումիկներով եւ այլ զգացում չէին յայտնել բայց միայն տրիւրութիւն՝ մերկ ատելութենէ կամ վշտէ։ Ընչացքն էին կարճ եւ ցիրուցան եւ կզակին վրայ մոխրագոյն մօրուք ունէր խիտ եւ սեւ։ Այտերը, խորշումած եւ խորած, անմօրուս էին։ մազերը արմատէն կտրուած էին։

Հազաց, մոխրագոյն եւ հազուագիւտ յօնքերը ցցուեց բազում անգամ եւ ըսաւ զանգաղ, որոշ, թէպէտեւ բաւական ցած եւ սակաւ ինչ դողդոջուն ձայնիւ։

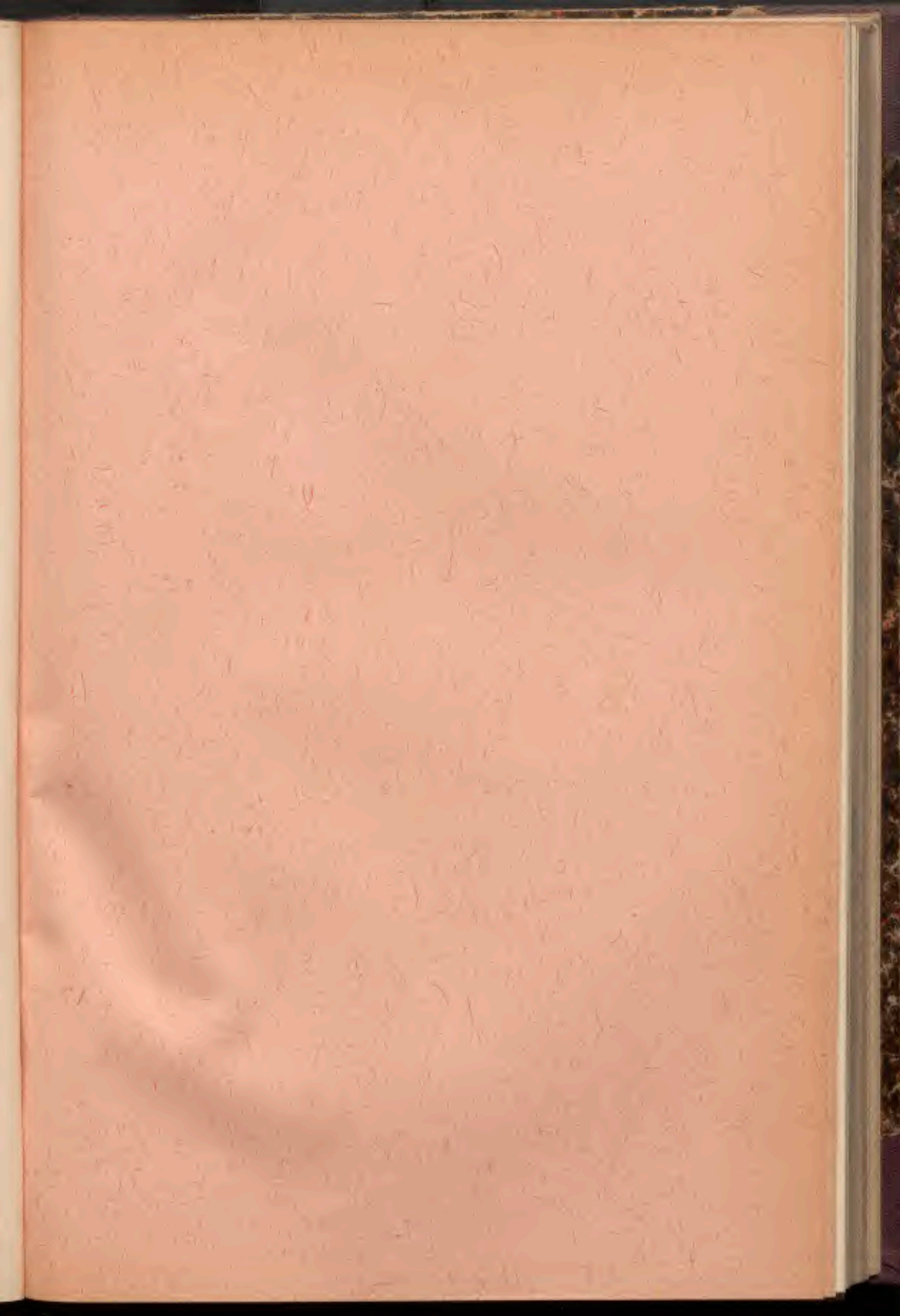
—Այո՛, յանցաւոր եմ։

—Ուրեմն պատմէ ինչպէ՞ս եղաւ։

—Այնպէս որպէս արձանագրուած է ամբաստանադրին մէջ։ Փոխելու կամ աւելցունելու բան մը չունիմ։

(Շարայարելի)

Յ. Վ. ԱՃԷՄԵԱՆ

ՊԱՏԿԵՐ տաւն է. ճիւղ օրը մի անգամ կը հրատարակուի:

Բաժանորդագրութեան տարեկան գինն է
Կ. Պօլսոյ համար 40 դանէկան
Դաւառաց է. օտար երկիրներու համար
ըղբատարի ծախքն ի միասին հաշուելով 50 « «

Խորաքանցիւր քիւ 2 դանէկան

ՊԱՏԿԵՐԻ խմբագրատունն է ի Բերա, Եւշիկ փողոց
Թիւ 1, ուր պետք է դիմել բաժանորդագրութեան է. քեզին
երաբերեալ այլ ամենայն խնդրոց համար:

RÉDACTION DU BADGUERE

Constantinople, Péra, rue YÉCHIL N° 1

معارف نظارت جلیله سنک رخصتیه طبع اولمشدر